

JADIDLAR -MILLIY UYG'ONISH FIDOYILARI

Egamberdiyeva Muslima Abdulhamid qizi
Toshkent Kimyo Xalqaro universiteti Namangan filiali
Tarix yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada XIX asr oxiri - XX asr boshlarida Turkistonda vujudga kelgan jadidchilik harakati tahlil qilinadi. Jadidlarning ta'lim tizimini isloh qilish, zamonaviy fanlarni targ'ib etish, milliy uyg'onishni shakllantirishdagi xizmatlari yoritilgan. Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvar qori Abdurashidxonov, Fitrat va Cho'lpon kabi ziyolilarning ma'rifiy va siyosiy faoliyati misolida jadidchilikning mohiyati ochib beriladi. Shuningdek, jadid matbuoti va teatrining jamiyatni uyg'otishdagi o'rni ham ko'rsatib o'tilgan. Maqolada jadidchilikning milliy istiqloq harakatlari bilan bog'liqligi, sovet davrida jadidlarning ta'qib qilinishi hamda ularning merosining bugungi kunda qayta tiklanishi haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: jadidchilik, ma'rifat, milliy uyg'onish, jadid matbuoti, istiqloq harakati.

XIX asr oxiri XX asr boshlarida Turkistonda murakkab ijtimoiy-siyosiy jarayonlar kechdi. Bu davrda Rossiya imperiyasining mustamlakachilik siyosati mamlakatning siyosiy hayotiga, iqtisodiy rivojlanishiga, madaniy-ma'naviy manzarasiga katta ta'sir ko'rsatdi. Mahalliy aholi erkinligining cheklanishi, eski ta'lim tizimining zamon talablariga javob bera olmasligi, milliy o'zlikni anglashning zaiflashishi intellektual elitani yangi yo'llar izlashga majbur qildi [1]. Jadidchilik harakati ana shunday tarixiy sharoitda vujudga keldi. Jadidlar o'z faoliyati bilan xalqni jaholat va qoloqlikdan qutqarib, ilm-fan, ma'rifat, madaniyat, taraqqiyot yo'liga boshlashni maqsad qilganlar. Ularning g'oyalari ta'lim islohoti bilan cheklanib qolmadi; ular milliy uyg'onish, ijtimoiy yangilanish, mustaqil fikr shakllanishini ham qamrab olgan.

Jadidchilik XIX asr oxiri XX asr boshlarida vujudga kelgan ijtimoiy ma'rifatchilik harakati edi. Uning asosiy maqsadi eski ta'lim tizimini tubdan qayta ko'rib chiqish, aholini zamonaviy bilimlar bilan qurollantirish edi [2]. Jadidlar dastlab eski maktab va madrasalarning o'qitish uslublarini tanqid qilganlar. Ular aholi o'rtasidagi savodsizlik yod bilish, arab tilini diniy matnlarni tushunmasdan o'qish, zamonaviy hayot uchun zarur bilimlarning yetishmasligidan kelib chiqadi, degan fikrni ilgari surdilar. Shuning uchun ular fonetik asosda o'qish, yozish va arifmetikani o'rgatadigan yangi usul maktablarini yaratdilar.

Ikkinchidan, jadidchilik harakati matematika, geografiya, tabiatshunoslik, tarix kabi dunyoviy fanlarni o'quv dasturiga kiritishni maqsad qilgan. Bu o'z davri uchun katta yangilik bo'lib, jamoatchilikni ilmiy dunyoqarash bilan tanishtirishda muhim qadam bo'ldi.

Uchinchidan, jadidchilarning eng muhim g'oyasi milliy uyg'onish edi. Ular xalqni ma'rifatlash, milliy til, adabiyot va madaniyatni rivojlantirish orqali milliy o'zlikni anglashni kuchaytirishni maqsad qilgan. Jadidlar uchun bilim va ma'rifat ozodlik va taraqqiyotning kaliti bo'lib, xalq kelajagini belgilovchi eng muhim omil hisoblangan.

Jadidchilik harakatining muvaffaqiyatli rivojlanishida uning yetakchi vakillari hal qiluvchi rol o'ynadi. Ular o'z asarlari, ijtimoiy faoliyati va ma'rifiy tashabbuslari bilan jamoatchilikni uyg'otishga intildi.

Mahmudhoja Behbudiy jadidchilikning kashshofidir. U o'z asarlarida ilm va ma'rifat zarurligini ta'kidlab, xalqni jaholatdan qutulishga chaqirdi. Behbudiy "Padarkush" asarida jaholatning oqibatlarini ochib berdi va o'zbek dramaturgiyasining rivojlanishiga zamin yaratdi [3]. Abdulla Avloniy ustoz, shoir, ziyoli sifatida yangi avlod tarbiyasi masalasini ko'tardi. Uning "Turkiy guliston yoki axloq" asari yoshlarning ma'naviy-axloqiy kamolotini yuksaltirishga xizmat qildi. Avloniy maktab darsliklarini tayyorlab, xalqni ta'lim-tarbiyani qayta ko'rib chiqishga undadi [4]. Munavvar Qori Abdurashidxonov yangi usul maktablarining asoschisi, jadidchilikning yetuk amaliyotchisi. U Turkistonda ilk yangi usul maktablarini ochdi va ta'lim tizimida tub o'zgarishlarga yo'l ochdi. Uning faoliyati o'zbek xalqining savodxonligini oshirishda muhim qadam bo'ldi. Fitrat jadid adabiyotining yetuk namoyandasi, olim, noshir edi. U o'zining ilmiy-badiiy asarlarida millat kelajagini ilm-ma'rifat bilan bog'lab, milliy uyg'onish g'oyalarini taqdim etdi. Fitratning kirish so'zlari jamiyatdagi ijtimoiy muammolarga yechim topishni maqsad qilgan. Cho'lpon jadidlar orasida milliy uyg'onish she'riyatining eng ko'zga ko'ringan vakili edi [5]. Uning she'rlarida erk, ozodlik, milliy g'urur, vatanparvarlik tuyg'ulari ifodalangan. Cho'lpon asarlari xalq qalbida uyg'onish ruhini mustahkamladi.

Jadidchilik harakatining keng tarqalishida matbuotning o'rni alohida bo'ldi. Jadid ziyolilari gazeta va jurnallar orqali xalqni o'z-o'zini tarbiyalashga da'vat etib, dunyoviy ilmlar va zamonaviy tafakkurni rag'batlantirdilar. "Tarakki", "Shuhrat", "Oyna" kabi nashrlar jadidchilikning mafkuraviy sohasini tashkil etdi. Ularda ta'lim, madaniyat, ijtimoiy tenglik, milliy uyg'onish masalalari keng yoritilgan. Ushbu matbuot sahifalari jamoatchilikni davr talablari bilan tanishtirdi, mustaqil fikrlashga o'rgatdi. Jadidlar teatr san'ati rivojiga ham katta ahamiyat berganlar. Behbudiy, Avloniy, Fitrat kabi ziyolilar sahna asarlari orqali teatr janrini rivojlantirib, ijtimoiy muammolarni ko'rsatdilar. Omma ularning spektakllari orqali jaholat, ahmoqlik, adolatsizlik oqibatlarini ko'rib, yangicha fikrlashga intildi.

Binobarin, jadid matbuoti va teatri Turkistonda milliy uyg'onishning muhim vositalaridan biriga aylanib, jamoatchilikning siyosiy va madaniy ongini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynadi. Jadidchilik harakati dastlab ta'lim va ma'rifatni isloh qilishni maqsad qilgan bo'lsa, asta-sekin milliy ozodlik g'oyalariga yaqinlashdi. Ziyolilar xalqni ilm-fanga uyg'otish orqali ularni siyosiy ongga uyg'otish mumkin, degan fikrni ilgari surdilar. Binobarin, jadidchilik milliy istiqlolchilik harakatlari bilan chambarchas bog'lanib qoldi.

1917-yil fevral inqilobi Turkistondagi siyosiy jarayonlarni keskin harakatga keltirdi. Jadid ziyolilari bu imkoniyatdan unumli foydalanib, mamlakat aholisining huquq va erkinliklarini kengaytirish uchun kurashdilar. Ular avtonomiya g'oyasini ilgari surdilar va xalqning siyosiy manfaatlarini himoya qilishga intildilar. Ayniqsa, jadid ziyolilari "Turkiston muxtoriyati" tajribasida faol qatnashdilar. Biroq Oktyabr inqilobi va sovet hokimiyatining o'rnatilishi jadidlar taqdirini sezilarli darajada o'zgartirdi. Dastlab ular sovetlar bilan hamkorlik qilib, maorif va madaniyat sohasidagi islohotlarda qatnashdilar. Biroq ularning milliy istiqlol g'oyalari sovet mafkurasiga to'g'ri kelmasligi keyinchalik ma'lum bo'ldi. Natijada ko'plab jadidchilar 1920-30-yillarda "millatchi", "xalq dushmani" sifatida qatag'on qilindi [6]. Behbudiy, Fitrat, Cho'lpon, Avloniy kabi taniqli ziyolilar qatl etilgan yoki surgun qilingan.

Xulosa: Jadidchilik harakati o'zbek xalqining milliy uyg'onish tarixida buriilish davri bo'ldi. U eski maktab va madrasalar chegarasidan chiqib, xalqni dunyoviy bilim, ilm-fan, zamonaviy tafakkur bilan qurollantirishga xizmat qildi. Jadidchilarning maorif, matbuot, teatr, adabiyot va siyosatdagi faoliyati butun jamiyatni yangilashga qaratilgan edi. Ularning merosi bugungi kunda ham ahamiyatli bo'lib qolmoqda. Mustaqillik davrida jadidlarning nomlari, ijodi qayta tiklandi, ularning ilmiy-ma'naviy qarashlari milliy tafakkur va ma'naviyat rivojida asosiy manba bo'ldi. Jadidchilik nafaqat tarixiy haqiqat, balki kelajak avlodlar uchun ham katta saboqdir: Xalqni faqat ilm-fan, ma'rifat, adolat va erkin fikr bilan taraqqiyotga olib borish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Азамхўжаев.С, Туркистон бирлиги учун. –Ўзбекистон.: “Фан” .1995. –15.б.
- 2.Esanov F.D. (2025). JADIDCHILIK HARAKATINING VUJUDGA KELISHI VA UNING IJTIMOIIY-FALSAFIY AHAMIYATI. Экономика и социум, (3-2 (130)), 112-116.
3. Begali Qosimov. Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik.:T – Ma'naviyat, 2002
- 4.Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yohud axloq. – Toshkent: Yoshlar nashriyoti uyi, 2018.
- 5.Gadayeva, M. . (2025). ABDULHAMID CHO`LPONNING JADIDCHILIK HARAKATIDAGI O`RNI. Modern Science and Research, 4(2), 1013–1019. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/68484>
6. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Иккинчи китоб. Ўзбекистон совет мустанлакачилиги даврида(tuzuvchilar M.Jo'rayev, R.Nurullin, S.Kamolov va boshqalar). T. "Sharq"-2000.